

KLAUDIA JANIAK *

Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa, Polska

KRZYSZTOF KĄDZIELSKI *

Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa, Polska

SYSTEM BEZPIECZEŃSTWA KANADY

THE SECURITY SYSTEM OF CANADA

ABSTRAKT: Celem artykułu jest analiza głównych aspektów, na których opiera się system bezpieczeństwa Kanady. Autorzy artykułu koncentrują swoją uwagę na uwarunkowaniach historycznych, które wpłynęły na kształt tego systemu oraz wskazują czynniki, które współcześnie oddziałują na koncepcję bezpieczeństwa Kanady w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Ponadto autorzy analizują strategiczne dokumenty państwa z zakresu bezpieczeństwa narodowego, a także prawne i organizacyjne aspekty systemu bezpieczeństwa. Dodatkowo charakteryzują również kluczowe organy państwa odpowiedzialne za bezpieczeństwo militarne i niemilitarne.

SŁOWA KLUCZOWE: Kanada, system bezpieczeństwa Kanady, obrona narodowa Kanady, bezpieczeństwo

ABSTRACT: The purpose of the article is to analyze security system of Canada. The authors pay attention to the historical aspects and indicate the factors that currently influence the concept of Canada's security in the internal and external dimensions. In addition, the authors analyze strategic documents in the field of national security, as well as legal and organizational aspects of the security system. They also characterize the key state authorities responsible for military and non-military security.

KEYWORDS: Canada, Canada's security system, Canada's national defense, security

* **Klaudia Janiak**, War Studies University, Warsaw, Poland

 <https://orcid.org/0000-0002-0484-6156> klaudia9750@wp.pl

* **Krzysztof Kądzielski**, War Studies University, Warsaw, Poland

 <https://orcid.org/0000-0002-4669-0751> kadzielski.k@gmail.com

Copyright (c) 2020 Klaudia JANIAK, Krzysztof Kądzielski. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

WPROWADZENIE

Kanada jest czwartym największym państwem na świecie oraz drugim w przypadku uwzględnienia wszystkich posiadłości nie kontynentalnych, stawiając ją zaraz za Federacją Rosyjską. Wyjątkowym w przypadku tego północnoamerykańskiego kraju jest posiadanie najdłuższej granicy na świecie¹ – mającej 8,891 km, dodatkowo dzieląc ją tylko z jednym sąsiadem – Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Najdłuższy 2,475 kilometrowy odcinek granicy Kanada dzieli ze stanem Alaska. Jego przebieg od północy zaczyna się od brzegu Morza Barentsa na wysokości 141 południka idzie prostą linią na południe przez Parki Narodowe Ivvavik, Vuntut, Kluane, aż do szczytu góry Św. Eliasza, skąd dalej prowadzona jest liniami prostymi wzdłuż szczytów gór, takich jak: Augusta, Cooka czy Vancouver.

Populacja Kanady według stanu na koniec 2020 r. wynosiła 37.992.237, co klasuje ją na 39 miejscu na świecie. Według statystyk z 2016 roku Kanadyjczycy stanowili 32,3% ludności tego kraju, Anglicy 18,3%, Szkoci 13,9%, Francuzi 13,6%, Irlandczycy 13,4%. Resztę stanowią inne mniejszości etniczne takie jak np. - Chińczycy, Duńczycy czy Wschodni Indianie².

Gospodarka Kanady, podobnie jak gospodarki innych krajów zaliczanych do grupy wysokorozwiniętych, zdominowana jest przez sektor usług (70,1% PKB), gdzie według statystyk zatrudnienie znajduje ok. 75% Kanadyjczyków³. Największym przemysłem w państwie jest transport, przemysł mineralny, rafineryjny, ropy i gazu, jak również drzewno-papierniczy, ze względu na stopień zalesienia obszaru Kanady. Ważnym elementem funkcjonowanie gospodarki są bogactwa naturalne, w tym ropy naftowej⁴, złota, aluminium czy nie tak dawno odkryte złoża gazu łupkowego nieopodal miasta Quebec. Kanada jest największym dostawcą energii elektrycznej oraz surowców energetycznych na rynek USA oraz należy do grona czołowych ekspertów energii na świecie. Analizując wymianę handlową w zakresie eksportu pomiędzy USA, a Kanadą w ciągu ostatniej dekady, zauważyć można, że jest to podstawowy środek dochodu (70.7%) dla kanadyjskiej gospodarki⁵. Niewątpliwym wyzwaniem, z którym rząd Kanady musi się w najbliższych latach zmierzyć, jest zapewnienie sobie dobrych, a zarazem

¹ <https://sovereignlimits.com/blog/u-s-canada-border-history-disputes> (dostęp: 20.12.2020)

² <https://www.statista.com/statistics/271215/ethnic-groups-in-canada/> (dostęp: 20.12.2020)

³ <https://canada.trade.gov.pl/pl/kanada/o-kraju/kanadyjski-elementarz/281265,kanada-przewodnik-po-ryнку.html> (dostęp: 20.12.2020)

⁴ Dysponuje trzecimi, co do wielkości, zasobami ropy zaraz po Arabii Saudyjskiej i Wenezueli.

⁵ G. Hale, *Capacity and conditions for choice: managing Canada's international economic policy relations in an unstable world*, "Canadian Foreign Policy Journal", 2020, tom. 26, nr 3, s. 283.

strategicznych stosunków polityczno-gospodarczych⁶ ze Stanami Zjednoczonymi, pomimo rozbieżności interesów⁷.

Ustrój polityczny ma charakter monarchii konstytucyjnej o systemie parlamentarno - gabinetowym. Głową państwa jest monarcha brytyjski - Królowa Elżbieta II. Po konsultacjach z premierem Kanady, Monarchini wskazuje i mianuje Gubernatora Generalnego, któremu przekazuje swoje uprawnienia. Władza ustawodawcza należy do dwuizbowego parlamentu – Senatu oraz Izby Gmin. Senat składa się ze 105 członków, którzy są mianowani na wniosek Premiera przez Gubernatora. Swoją kadencję pełnią do ukończenia 75 roku życia. Z kolei Izba Gmin liczy 301 deputowanych, których kadencja trwa 5 lat i są wybierani w wyborach powszechnych przez społeczeństwo, według ordynacji większościowej. Partia, której liczba członków będzie miała większość w Izbie Gmin – tworzy rząd. Obecnie u władzy znajduje się Liberalna Partia Kanady, którego przewodniczącym i jednocześnie od 2015 roku szefem rządu jest Justin Trudeau⁸.

Główny ośrodek władzy w strukturze federalnej stanowi gabinet składający się z powołanych ministrów oraz premiera, który powierzone obowiązki sprawuje poprzez systemem zarządzania o podłożu demokratycznym poprzez prowadzenie dialogu z poszczególnymi reprezentantami miast i gmin. Do najważniejszych zadań realizowanych przez rząd Kanady zalicza się: zapewnienie stałego wzrostu gospodarczego, w wyniku prowadzenia międzypaństwowej i między prowincjonalnej wymiany handlowej, a także sprawowanie pieczy na sferę obrony narodowej, finansami, prawem karnym oraz energią atomową i telekomunikacją. Rządy prowincjonalne i terytorialne posiadają zbliżone struktury do rządu federalnego, jednak ponoszą odpowiedzialność za inne sfery polityki państwowej m.in.: wymiar sprawiedliwości, edukację, zasoby naturalne, ochronę zdrowia czy pomoc socjalną. Dokonany podział obowiązków pomiędzy dwa rządy świadczy o wysoko rozwiniętej współpracy oraz synergii niezbędnej do sprawnego zarządzania państwem.

⁶ G. Anderson, *David and Goliath in Canada-U.S. Relations: who's really who?*, "Canadian Foreign Policy Journal", 2019, tom. 25, nr 2, s. 131-132.

⁷ F. Gagnon i C. Floutier-Roy, *Ephemeral or durable? Donald Trump's impacts on Canada-US issues in the Great Lakes heartland and northeast borderlands*, "Canadian Foreign Policy Journal", 2020, tom. 26, nr 2 s. 184-187.

⁸ <https://pm.gc.ca/en/prime-minister-justin-trudeau> (dostęp: 20.12.2020).

UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE

Uwarunkowania historyczne mają często znaczący wpływ na kształt przyszły systemów bezpieczeństwa oraz charakter polityki zewnętrznej i wewnętrznej danego państwa. Początkiem procesu kształtowania się pozycji Kanady na arenie międzynarodowej było bez wątpienia przystąpienie do I wojny światowej po stronie Ententy. Wysłanie kanadyjskich żołnierzy do Europy w 1914 r., doprowadziło również do gruntownych zmian w systemie bezpieczeństwa tego państwa. Kanada poniosła ogromne straty, gdzie podczas walk zginęło ponad 60.000 kanadyjskich żołnierzy⁹. W związku z tym przyjęto nowy akt prawny „*Military Service Bill*”, który istotnie zwiększając liczbę poborowych.

Po wojnie w Kanadzie miało miejsce szereg zmian ustrojowych. W grudniu 1931 r. powstała Brytyjska Wspólnota Narodów. Statut westminsterski, który był ustawą parlamentu brytyjskiego, przyznał 6 samorządnym koloniom brytyjskim, w tym Kanadzie, pełną suwerenność państwową – dyplomatyczną, gospodarczą i wojskową. To wtedy właśnie Kanada przeszła pewną transformację ustrojową. W dwudziestoleciu międzywojennym Kanadyjczycy podobnie jak USA, przyjęli politykę izolacjonizmu. Nie angażowali się w żadne spory czy sojusze. Posiadanie wsparcia militarnego ze strony brytyjskiej w sytuacji zagrożenia, pozwalało Kanadzie mieć status bezpiecznego państwa, oddalonego od różnych konfliktów. Prowadzenie spokojnej polityki nie trwało jednak długo, gdyż niespełna rok później rozpoczęła się II Wojna Światowa. Podczas jej trwania przyjęto m.in. *Ustawę o mobilizacji zasobów naturalnych*¹⁰, a także zawieszono Ligę Obrony Kanady. W 1940 r. Kanada podpisała z USA porozumienie o wzajemnej obronie¹¹, a oba państwa pozostały sojusznikami także po wojnie. W czasie II wojny światowej pojawiła się koncepcja „średniomocarstwowości” Kanady, która utrzymywała się również po wojnie. Ten kraj posiadał potencjał gospodarczy, demograficzny oraz militarny. Jednakże, nie był on wystarczający na tyle, aby być w stanie prześcignąć większe mocarstwa i stanąć w roli „supermocarstwa”. Kanadyjska aktywność oraz polityka zagraniczna w okresie zimnej wojny, opierała się na promowaniu na arenie międzynarodowej demokracji, gospodarki wolnorynkowej, a także ochrony praw człowieka i wolności obywatelskich. Kanadyjczycy

⁹ T. Soroka, *Polityka zagraniczna - Kanada w globalnym systemie relacji politycznych i wojskowych*, 2013, s. 104.

¹⁰ Ustawa ta umożliwiała pobór rezerwistów do obrony terytorium Kanady w sytuacji zagrożenia granic państwa.

¹¹ Porozumienie zawarte pomiędzy F. D. Rooseveltem, a W. L. M. Kingiem w sierpniu 1940 roku, którego zapis gwarantował prowadzenie współpracy wojskowej pomiędzy rządem USA i Kanady.

aktywnie uczestniczyli w działaniach na rzecz pomocy humanitarnej czy tworzeniu organizacji. W 1945 roku Kanada wstąpiła do ONZ, natomiast w 1949 roku została współzałożycielem i członkiem NATO. Kanada, mimo że pochwałała metody negocjacyjne czy mediacyjne podczas konfliktów w czasie zimnej wojny, to nigdy nie była krajem bezstronnym i neutralnym. Bliżej było jej do państw zachodnich. Po wojnie kontakty kanadyjsko-brytyjskie uległy pogorszeniu. Kanada zaczęła zacieśniać współpracę z USA. Zwieńczeniem tego było powołanie w 1989 roku CUSTFA, czyli kanadyjsko-amerykańskiej strefy handlu¹².

Ogromny wpływ na zmianę paradygmatu zagrożeń bezpieczeństwa Kanady miał atak terrorystyczny w 2001 r. na World Trade Center i Pentagon. Wojna ze światowym terroryzmem zacieśniło współpracę militarno-wywiadowczą USA i Kanady i umożliwiło adaptację systemu bezpieczeństwa o nowe, niespotykane dotąd obszary.

ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE KONCEPCJĘ SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO KANADY

Przynależność do Wspólnoty Narodów oraz silne powiązania z Imperium Brytyjskim sprawiło, iż Kanada miała spory wkład w brytyjskich kampaniach wojennych zarówno w wojnie burskiej, jak i obu wojnach światowych. Ze względu na wspomnianą przynależność do Wspólnoty, kraj ten kieruje się polityką multilateralną, która ułatwiła mu wejście w struktury ONZ w 1945 r. oraz NATO w 1949 r. jako członka i założyciela. Kanada miała udział w działaniach prowadzonych podczas wojny koreańskiej, kryzysu sueskiego¹³ oraz wsparcia operacji na terenie byłej Jugosławii. Kluczowym dla funkcjonowania Kanady w systemie bezpieczeństwa międzynarodowego jest gwarancja kolektywnej obrony NATO (art. 5), jak również pokojowe rozwiązywanie konfliktów i sytuacji kryzysowych powstałych na świecie. Oczywiście ważną kwestią korzystania z dobrodziejstw tych organizacji jest zapewnienie bezpieczeństwa indywidualnego i stabilna pozycja militarno-gospodarcza (pewnego partnera).

Kolejny sojusz militarny Kanada zawarła w 1958 r. ze Stanami Zjednoczonymi. Oba te państwa utworzyły NORAD, czyli Dowództwo Obrony Północnoamerykańskiej Przestrzeni Powietrznej i Kosmicznej. Jest to dwustronny sojusz, który ma zapewniać im wzajemne

¹² T. Soroka, op. cit., s. 115.

¹³ G. Ciechanowski, *Misje pokojowe ONZ na Bliskim Wschodzie w okresie zimnej wojny*, „Bezpieczeństwo, Teoria i Praktyka”, nr 2 (XI), 2013, s. 89.

bezpieczeństwo w sferze przestrzeni powietrznej. Inną ważną organizacją jest także FVEY – Five Eyes¹⁴ („sojusz pięciu oczu”), do której obok Kanady należą USA, Wielka Brytania, Australia i Nowa Zelandia. Jest to porozumienie o współpracy wywiadowczej w dziedzinie rozpoznania elektromagnetycznego (Signal Intelligence – SIGINT)¹⁵.

Inne organizacje międzynarodowe do których należy Kanada, mających mniejszy bądź większy zasięg oraz różniące się profilem działalności to m.in.: NAFTA - Północnoamerykańskie Porozumienie o Wolnym Handlu, WTO - Światowa Organizacja Handlu, MOF Międzynarodowa Organizacja Frankofonii, OECD - Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, COMMONWEALTH – Międzynarodowa Organizacja Wspólnoty Narodów, APEC - Wspólnota Gospodarcza Azji i Pacyfiku, OBWE - Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz OPA - Organizacji Państw Amerykańskich, zrzeszającej niepodległe kraje półkuli zachodniej. Kanada jest również zaangażowanym uczestnikiem szczytów G7, G8, które dotyczą najważniejszych kwestii polityczno-gospodarczych oraz szczytów G20 dotyczących wspólnej polityki finansowej.

Ważnym dylematem dla gospodarki Kanady oraz prowadzonej polityki jest powstały spór o dostęp do jednego z największych złóż surowców (ropy i gazu), do których roszczą sobie prawo także kraje takie jak Dania (do której należy Grenlandia) oraz Federacja Rosyjska¹⁶. W 2019 r. Kanada zgłosiła do ONZ swoje roszczenia terytorialne w stosunku do bieguna północnego¹⁷. Rząd Kanady zaprezentował dowody naukowe, zgodnie którymi ta konkretna część Arktyki geologicznie jest związana z Kanadą. W związku z tym, ma ona pełne prawo domagać się uzyskania zwierzchności nad tymi terenami. Nie bez przyczyny coraz więcej państw zaczyna „walczyć” o Arktykę. Chodzi tutaj głównie o korzyści ekonomiczne, wynikające z możliwości eksploatacji bogactw naturalnych, które znajdują się na tych terenach czy korzystania z tamtejszych morskich szlaków handlowych¹⁸.

¹⁴ <https://www.dni.gov/index.php/ncsc-how-we-work/217-about/organization/icig-pages/2660-icig-fiocr> (dostęp: 20.12.2020)

¹⁵ M.A.Kamiński, *Intelligence Sources in the Process of Collection of Information by the U.S. Intelligence Community*, „Security Dimensions”, 2019, t. 32, <http://10.5604/01.3001.0014.0988>, s. 82–105

¹⁶ Ł. Wojcieszak, *Spór o Grzbiet Łomonosowa na tle rosyjskich dążeń o wpływy na obszarze Arktyki*, „Wrocławskie Studia Polilogiczne”, tom 16, Wrocław 2014, s. 142-155.

¹⁷ <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/598872,kanada-artyka-rozszczenia-do-bieguna-polnocnego.html> (dostęp: 20.12.2020)

¹⁸ B.H. Toszek, *Arktyka jako przedmiot sporów terytorialnych. Obszary podbiegunowe w polityce Danii, Norwegii, Kanady, Stanów Zjednoczonych i Rosji na początku XXI w.*, „Civitas Hominibus : rocznik filozoficzno-społeczny 6”, 2011, s. 123.

Drugim, lecz nie mniej ważnym dylematem jest mający miejsce pomiędzy Kanadą, a USA, napięcie stosunków dotyczących przedkładaniem interesów Stanów nad dobro wspólne, gdzie jak zaznacza G. Hale „wskazuje to na zwiększoną konkurencję mocarstw zakotwiczoną w relatywnie wąskie poglądy na temat interesu narodowego, zamiast szeroko pojętych interesów lub wzajemnych dostosowań”¹⁹. Z drugiej strony USA są niewątpliwie największym sojusznikiem oraz partnerem handlowym Kanady. Oba kraje poczuwają się do wspólnej odpowiedzialności za obronę terytorium Ameryki Północnej. Prowadzą wspólną politykę obronną kontynentu, która jest w interesie obu krajów. Uważam, że w poprzez swoje geopolityczne położenie, jest ona w pewnym stopniu zależna militarnie oraz gospodarczo od Stanów Zjednoczonych.

Kanada jest jednym z nielicznych państw na świecie, które potrafi poradzić sobie z wielokulturowością i stara się dostosowywać politykę pod zróżnicowane etnicznie, językowo i kulturowo społeczeństwo. Jest to kraj, który charakteryzuje się wysokim poziomem tolerancji. Jednakże istnieje ryzyko, iż mocno zróżnicowane społeczeństwo może powodować wiele konfliktów na tle rasowym, narodowościowym czy religijnym. A to z kolei może doprowadzić do powstawania zagrożeń w zakresie bezpieczeństwa publicznego, kulturowego czy społecznego. Może nastąpić wzrost przemocy czy przestępczości, spowodowany na przykład zachowaniami rasistowskimi. Mogą również pojawić się zagrożenia w postaci przemytu osób czy narkotyków oraz nielegalnej eksploatacji surowców naturalnych. Jednym z wewnętrznych problemów z którym od kilkadziesiąt lat musi mierzyć się Kanada, to dążenia separatystyczne największej prowincji - Quebec. Zamieszkuje ją ludność, która posługuje się głównie językiem francuskim i dąży do odłączenia się od Kanady i uzyskania pełnej suwerenności. Stanowią oni ¼ mieszkańców Kanady. W tym kraju od dłuższego czasu występuje niż demograficzny oraz mniejsza liczba urodzeń. W związku z tym to właśnie imigranci są „nadzieją” dla Kanadyjczyków na przyrost naturalny oraz wzrost siły roboczej²⁰. Obecnie ciężko jest zwiększyć liczbę urodzeń i zniwelować niż demograficzny, z powodu walki z COVID-19. Stan na dzień 22 stycznia 2021 roku w Kanadzie wynosi: ok. 736 000 zakażonych oraz ok. 19 000 zgonów²¹. Ciągły wzrost zakażeń i zgonów zmniejsza wzrost populacji Kanadyjczyków. Obciąża to i tak znikomy ich przyrost naturalny. Innym zagrożeniem, ale ekologicznym, z którym rząd musi walczyć są drastyczne zmiany klimatu. Objawiają się one w postaci często występujących podtopień,

¹⁹ G. Hale, *Capacity and conditions for choice...*, op. cit., s. 277.

²⁰ <https://gazeta.us.edu.pl/node/216721> (dostęp: 20.12.2020)

²¹ <https://news.google.com/covid19/map?hl=pl&mid=/m/0d060g&gl=PL&ceid=PL:pl> (dostęp: 20.12.2020)

powodzi oraz tornad na terenach Kanady²². Silna więź między Kanadą a Stanami Zjednoczonymi oraz ich sąsiedztwo z pewnością może wpłynąć na ryzyko wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa militarnego Kanady ze strony wrogów USA – np. Chin, Rosji czy Iranu. Poprzez bliskie relacje ze Stanami, Kanada jest narażona także na różnego rodzaju ataki terrorystyczne ze strony islamskich organizacji terrorystycznych, na przykład Al-Kaidy czy Państwa Islamskiego. Od 2014 roku na terenie Kanady obowiązuje średni stopień zagrożenia terrorystycznego w 5 stopniowej skali²³. Poprzez sojusz NORAD, który ma za zadanie wspólnie chronić granice powietrzne, walczyć z terroryzmem, zapobiegać przemytowi narkotyków oraz zapobieganiu proliferacji broni masowego rażenia²⁴ – Kanada również może stać się celem terrorystów czy zorganizowanych grup przestępczych.

STRATEGICZNE DOKUMENTY KANADY

Po objęciu przez S. Harpera urzędu premiera w 2006 roku nastąpił istotny moment w polityce bezpieczeństwa Kanady. Ogłoszona w 2008r. nowa strategia bezpieczeństwa „Po pierwsze Kanada. Strategia Obrony” określiła nowe przedsięwzięcia kanadyjskiej armii oraz służbom wchodzących w skład systemu bezpieczeństwa narodowego:

- „prowadzić krajowe i kontynentalne operacje, włączające operacje w obszarze Arktyki, w ramach NORAD;
- wspierać główne przedsięwzięcia międzynarodowe w Kanadzie, takie jak Igrzyska Olimpijskie w 2010r.;
- odpowiadać na główne ataki terrorystyczne;
- wspierać władze cywilne podczas kryzysów w Kanadzie, takich jak katastrofy naturalne;
- przeprowadzić i/lub prowadzić ważniejsze międzynarodowe operacje w wydłużonym okresie;
- rozmieścić siły w odpowiedzi na kryzys gdziekolwiek na świecie na krótsze okresy”²⁵.

²² <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ottawa-oglosila-stan-zagrozenia-klimatycznego-7659626.html> (dostęp: 20.12.2020).

²³ <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/kanada> (dostęp: 20.12.2020).

²⁴ T. Soroka, op. cit., s. 153.

²⁵ *Canada First Defence Strategy*, Ottawa 2008, s. 3.

Kolejnym ważnym dokumentem opracowanym przez Departament Bezpieczeństwa Narodowego Kanady jest Raport o Obronie Narodowej na lata 2012-2013, w którym jest opisane, że do najistotniejszych celów z zakresie bezpieczeństwa i obronności należy: „obrona państwa – zapewnienie bezpieczeństwa na terytorium kraju; obrona Ameryki Północnej poprzez zacieśnienie współpracy ze Stanami Zjednoczonymi oraz; umacnianie systemu bezpieczeństwa międzynarodowego”²⁶. Wypracowane założenia zakładały nieustanne dążenie do przeprowadzenia działań międzynarodowym, doskonaleniu zdolności do zapobiegania kryzysowi oraz szerzenia pokoju na skonfliktowane obszary na świecie. W tym celu rząd opracowuje strategie sektorowe, których zadaniem jest wzmocnienie systemu bezpieczeństwa.

Wraz ze zmieniającą się sytuacją na świecie rząd Kanady wydał Nową Strategię Cyberbezpieczeństwa, jednak nie jest ona przełomowa i jedynie wskazuje wzrost zagrożeń dla bezpieczeństwa obywateli, jak również nowe kierunki rozwoju. Biorąc pod uwagę obecne środowisko bezpieczeństwa aktualizacja dokumentu z 2010 była niezbędna ze względu na procent PKB jaki trafia do państwa z działalności biznesowej z obszaru cyber. Istotne były także szacunki na 66% wzrostu przychodów do 2021 roku²⁷.

Znaczącym dla bezpieczeństwa państwa, w szczególności w zakresie obrony zewnętrznej, jest przygotowywanie planów modernizacji i rozwoju sił zbrojnych. Do czołowych aspektów w obszarze modernizacji można zaliczyć podpisanie umowy o wartości 90 mln CAD na zakup helikopterów CH-146 Griffon²⁸, pozyskanie samolotów zwiadu radioelektronicznego Beechcraft 350ER oraz rozpoczęcie produkcji nowego wozu bojowego z rodziny LAV 6.0.²⁹

PRAWNE ASPEKTY BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO KANADY

Podstawowe zasady konstytucyjne zawarte są w pierwszym akcie konstytucyjnym, czyli Ustawie o Brytyjskiej Ameryce Północnej z 1867 r. Opisuje ona w jaki sposób uprawnienia zostają rozdzielone między rząd krajowy a prowincje. Zawiera odniesienia dotyczące obrony państwa. W rozdziale 15 opisane są uprawnienia dowódcy sił zbrojnych na lądzie i flocie oraz

²⁶ *Report on plans and priorities 2012-13*, Canadian Department of National Defence, 2012, s. 7.

²⁷ <https://www.cyberdefence24.pl/nowa-strategia-cyberbezpieczenstwa-kanady> (dostęp: 20.12.2020).

²⁸ Government of Canada invests in the modernization of the Royal Canadian Air Force's CH-146 Griffon - Canada.ca (dostęp: 20.12.2020).

²⁹ <https://www.defence24.pl/kanada-rozpoczyna-produkcje-specjalistycznych-transporterow> (dostęp: 20.12.2020).

wszystkich sił morskich i wojskowych Kanady. II akt konstytucyjny pochodzi z 1982 roku i w tym dokumencie przedstawiono kanadyjską kartę praw i wolności oraz prawa rdzennej ludności³⁰.

Najważniejsze kwestie dotyczące sfery obronności reguluje art. 91 Konstytucji Kanady, który upoważnia Parlament Kanady do rozwiązań prawnych dotyczących zarządzania służbami mundurowymi (policja, wojsko), polityką obronności, tworzeniem prawa karnego i utrzymanie zakładów karnych³¹. Ponadto Konstytucja określa interesy narodowe kolektywne dla Wspólnoty Commonwealth, cele strategiczne (ogólne i szczegółowe), w wyniku których możliwe jest budowanie wiarygodnego systemu bezpieczeństwa w wymiarze narodowym i międzynarodowym, jak również rozwój i umacnianie swojej pozycji poza granicami kraju.

Do istotnych aktów prawnych z dziedziny bezpieczeństwa państwa należy Ustawa o Obronie Narodowej z 1985 r., która wskazuje jakie uprawnienia do zarządzania i kierowania wszystkich spraw związanych z obroną narodową i kanadyjskich sił posiada Minister Obrony Narodowej³². Kolejnym aktem prawnym jest Ustawa dot. Bezpieczeństwa Publicznego obowiązująca od maja 2004 r. Zawiera ona informacje dotyczące działań na rzecz bezpieczeństwa lotnictwa cywilnego i statków morskich, ułatwienie wymiany informacji dotyczących bezpieczeństwa pomiędzy federalnymi departamentami i agencjami, a także między Kanadą i innymi państwami. Moc prawną posiadają również przepisy i rozkazy królowej - Queen's Regulations and Orders dla sił kanadyjskich dotyczące zarządzania armią. Poza ustawą o obronie narodowej, jest to uważane jako podstawowy dokument przepisów wojskowych³³.

Ważnym aktem prawnym jest także Ustawa Antyterrorystyczna obowiązująca od 24 grudnia 2001 r. Ustawa kodyfikuje inne akty prawne, jak m.in. przepisy zmieniające kodeks karny, ustawę o tajemnicy służbowej, ustawę o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz wprowadzającą środki dotyczące rejestracji organizacji charytatywnych w celu zwalczania terroryzmu³⁴.

Przepisem uzupełniającym powyższy Akt jest Zielona Księga z 2016 roku, wypracowująca nowe obszary działalności służb porządku publicznego, szeroko rozumianej kooperacji

³⁰ <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/kanada-c2.html> (dostęp: 20.12.2020).

³¹ *Konstytucja Kanady*, tł. J. Osiński, I. Zawiślińska, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998, s. 64.

³² <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/N-5/> (dostęp: 20.12.2020).

³³ <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders.html> (dostęp: 20.12.2020).

³⁴ <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-11.7/page-1.html> (dostęp: 20.12.2020).

pomiędzy nimi w zapewnieniu i zabezpieczeniu mienia, obywateli oraz instytucji rządowych³⁵. Do sfery zadań zostały wciągnięte poszczególne departamenty takie jak: Departament ds. Imigrantów, Uchodźców i Obywatelstwa Kanady, stanowiącymi piedestał dla kreowania bezpiecznego środowiska wewnętrznego w państwie oraz na granicach i terenach przygranicznych. Dokument ten stanowi niezbędny środek do zagwarantowania współdziałania organów publicznych i służb mundurowych oraz osiągnięcia synergii w realizowaniu zadań w obszarze ochrony i obrony narodowej.

FUNKCJE I ZADANIA NACZELNYCH ORGANÓW PAŃSTWA I ORGANÓW DORADCZYCH W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA I OBRONY NARODOWEJ

Zgodnie z Konstytucją głównodowodzącym lądowych i morskich sił policyjnych oraz lądowych i morskich sił zbrojnych poza Kanadą i w Kanadzie jest Królowa Elżbieta. Oficjalnie w Kanadzie reprezentuje ją Gubernator Generalny, który w imieniu Królowej realizuje jej zadania. Gubernator Generalny jest naczelnym dowódcą Kanady – konstytucyjnym zwierzchnikiem. Odpowiada za powołanie Szefa Sztabu Obrony na polecenie Premiera, nadawanie odznaczeń wojskowych, zatwierdzanie nowych odznak i insygniów wojskowych³⁶. Mianuje i odwołuje członków rządu również na wniosek Premiera.

Minister Obrony Narodowej zapewnia realizację polityki obronnej państwa, prowadzi koordynację pomiędzy służbami działającymi wewnątrz oraz pełni zwierzchnictwo nad (agencjami) z zakresu obronności: Departament ds. Badań i Rozwoju Obronności, ds. Obrony Narodowej, ds. Bezpieczeństwa i Komunikacji, Biuro Naczelnego Sędziego Wojskowego czy Komisja Skarg Żandarmerii Wojskowej. Za pomocą podległych mu jednostek dokonuje oceny i modernizacji sił zbrojnych³⁷. Może zostać powołany na wiceministra przy gubernatorze w ramach Rady Ministrów.

Minister ds. Bezpieczeństwa publicznego i gotowości na wypadek sytuacji nadzwyczajnych odpowiada za wszystkie sprawy związane z bezpieczeństwem publicznym i zarządzaniem

³⁵ <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ntnl-scrtr-grn-ppr-2016/index-en.aspx> (dostęp: 20.12.2020).

³⁶ <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/organizational-structure.html> (dostęp: 20.12.2020).

³⁷ <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/n-5/page-2.html?wbdisable=true> (06.01.2021).

kryzysowym³⁸. Jego zadaniem jest koordynacja służb wywiadowczych oraz policyjnych na poziomie federalnym. Jest również odpowiedzialny za sprawowanie przywództwa w zakresie zarządzania kryzysowego w Kanadzie poprzez koordynowanie, między instytucjami federalnymi i we współpracy z Prowincjami, Terytoriami i innymi podmiotami, działań w zakresie zarządzania kryzysowego.

Do kompetencji Ministra Spraw Zagranicznych należy: utrzymywanie dyplomatycznych relacji z partnerami międzynarodowymi, sąsiadami (USA), organizacjami NATO i ONZ, dbanie o wizerunek Kanady na świecie, prowadzenie mediacji ze zwaśnionymi państwami czy rozwijanie współpracy pomiędzy członkami Commonwealth. Dodatkowo podejmuje działania humanitarne i gwarantuje pokój, a także przyczynia się do tworzenia prawa międzynarodowego³⁹.

Organem uprzywilejowanym w obszarze zapewniania bezpieczeństwa jest stanowisko Ministra Sprawiedliwości i Prokuratora Generalnego (dualność funkcji), który wykonuje zadania związane z nadzorowaniem spraw dotyczących prawidłowości wydawanych wyroków sądowych (należących do sfery federalnej), gwarantuje dostęp do niezawisłego sądu dla wszystkich Kanadyjczyków oraz usług w zakresie doradztwa prawnego, jak i doradzaniu Radzie Ministrów w kwestiach prawnych⁴⁰. Ponadto przyczynia on się do tworzenia dwujęzycznych ram dla krajowego systemu prawnego (dla frankofonów i osób anglojęzycznych) poprzez opracowanie polityki, programów i praw wzmacniających system prawny Kanady.

ORGANIZACJA OBRONY MILITARNEJ PAŃSTWA

Siły Zbrojne Kanady klasują się na 24 miejscu w rankingu największych armii świata⁴¹. W ich skład wchodzi: Wojska Lądowe (Canadian Army) - 23.8 tys., Marynarka Wojenna (Royal Canadian Navy) - 8.3 tys., Siły Lotnicze (Royal Canadian Air Force) - 12 tys. oraz pozostałe formacje wojskowe (23 tys.). Kanada posiada również Siły Rezerwy (powoływane na czas

³⁸ <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/bt/mnstr-en.aspx> (dostęp: 20.12.2020).

³⁹ <https://www.international.gc.ca/global-affairs-affaires-mondiales/home-accueil.aspx?lang=eng> (dostęp: 20.12.2020).

⁴⁰ <https://www.justice.gc.ca/eng/abt-apd/index.html> (dostęp: 20.12.2020).

⁴¹ https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=canada (dostęp: 20.12.2020).

kryzysu lub wojny) w sile 35.6 tys. żołnierzy⁴². Do organizacji paramilitarnych zaliczane jest Canadian Rangers (ok. 4.5 tyś). Jest to ochotnicza formacja wojskowa, stanowiąca obronę terytorialną. Jej zadaniem jest wzmocnienie bezpieczeństwa narodowego oraz ochrona bezpieczeństwa publicznego w słabo zaludnionych regionach czy terytoriach arktycznych⁴³.

Siły zbrojne są formacją zawodową, jednakże służba w siłach rezerwowych ma charakter ochotniczy. Służba zawodowa w Kanadzie funkcjonuje od 1940 r. W wymiarze symboliki czy wojskowych ceremoniałów, Kanadyjskie Siły Zbrojne opierają się na tradycji i zwyczajach Sił Zbrojnych Zjednoczonego Królestwa i Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Armię kanadyjską wykorzystuje się w operacjach wewnętrznych w sytuacjach reagowania kryzysowego. Realizuje zadania związane z akcjami ratunkowymi, ewakuacyjnymi czy porządkowymi.

Najwyższym zwierzchnikiem armii jest królowa Elżbieta II, która funkcję tą sprawuje za pośrednictwem Gubernatora Kanady, jednak rzeczywistą rolę pełni premier Kanady, natomiast dowódcą najwyższej rangi jest Szef Sztabu Obronnego. Dowództwo sił kanadyjskich umiejscowione jest w stolicy, gdzie rozlokowane są: Kanadyjskie Wojska Lądowe, Kanadyjska Królewska Marynarka Wojenna, Kanadyjskie Królewskie Siły Powietrzne, Dowództwo Kanadyjskie (operacje na terytorium Kanady), Dowództwo Kanadyjskich Sił Ekspedycyjnych (operacje poza terytorium kraju) oraz Dowództwo Kanadyjskich Sił Specjalnych (operacje specjalne)⁴⁴.

Do podstawowego uzbrojenia kanadyjskich jednostek wojskowych zalicza się m.in.: broń osobista (broń krótka (SIG-Sauer p225), karabiny C7 i C7A1⁴⁵, bojowe pojazdy pancerne - czołgi Leopard (wersja 2A4, 2A4M oraz 2A6M), bojowe wozy typu LAV-25 Coyote, LAV 6.0 czy M113; wsparcie inżynieryjne - Wisent 2, BPz-3 Buffel; lotnictwo – helikoptery (CH-146 Griffon, Ch-148 Cyclone oraz Ch-147F Chinook), samoloty (F/A-18A Hornet, P-3 Orion, A310 MRTT, CC-130 Herkules, CC-150 Polaris i DHC-8); oraz instalacje P-LOT (wyrzutnia rakiet AIM-1 Sidewinder i AIM-120C AMRAAM)⁴⁶.

⁴² The Military Balance, Chapter Three: North America, 2020, s. 43.

⁴³ <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/canadian-rangers/index.page> (dostęp: 20.12.2020).

⁴⁴ <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/about-army/organization.page> (dostęp: 20.12.2020).

⁴⁵ www.canadiansoldiers.com (dostęp: 20.12.2020).

⁴⁶ The Military Balance, Chapter Three: North America, *op. cit.*, s. 43-44.

Analizując budżet przeznaczony na siły zbrojne Kanady, zauważyć można znaczący wzrost wydatków na przestrzeni ostatniej dekady. W 2010r. budżet wynosił 20.6 bn⁴⁷, w 2014 roku nastąpił spadek dotacji do 17.4 bn⁴⁸, natomiast w 2019 ponownie przekroczył próg 20 bn i stanowił niebotyczną sumę 24.9 bn⁴⁹. Wzrost na przełomie ostatnich 5 lat spowodowany jest szybkimi zmianami w międzynarodowym środowisku bezpieczeństwa, zwiększeniem poziomu związanego z zagrożeniem terrorystycznym oraz gwarancją obrony swojego terytorium.

ORGANIZACJA OBRONY NIEMILITARNEJ PAŃSTWA

W Kanadzie jest wiele instytucji oraz organów państwowych, które pełnią ważną rolę w systemie bezpieczeństwa narodowego. Za ochronę porządku publicznego odpowiada Kanadyjska Królewska Policja Konna - Royal Canadian Mounted Police. Nazywana jest także Żandarmerią Królewską. Jest to policja federalna, która podlega pod ministerstwo ds. bezpieczeństwa publicznego. Składa się z 25 000 pracowników⁵⁰. Swoje zadania wykonuje również na poziomie prowincji czy samorządów. Do jej obowiązków należy: zwalczanie przestępczości zorganizowanej, w tym narkotykowej; zwalczanie przestępczości nieletnich; międzynarodowa współpraca policji; zwalczanie terroryzmu; egzekwowanie przepisów kodeksu karnego czy kodeksu ruchu drogowego.

W grudniu 2001 r. w ramach reformy systemu bezpieczeństwa, zainaugurowano powstanie szeregu instytucji, zazwyczaj będących bezpośrednimi odpowiednikami jednostek działających w systemie amerykańskim. Do ochrony granicy powołano Canadian Border Security Agency (CBSA), na którą składa się 10 oddziałów⁵¹, zatrudniających około 14 tys. pracowników, z czego ponad połowa to oficerowie pracujący w terenie. Swoje obowiązki wykonują w oparciu o 1,2 tys. obiektów na terenie całego kraju (wśród nich wartymi wymienienia jest 117 przejść lądowych, 71 magazynów, 224 lotniska, 27 biur kolejowych, 12 terminali promowych, 216 obiektów odprawy statków handlowych, 437 miejsc odpraw wodnych, 36 biur zagranicznych oraz 3 międzynarodowe centra przetwarzania poczty. Kluczową rolę w zabezpieczeniu granicy

⁴⁷ The Military Balance 2010, s. 28.

⁴⁸ The Military Balance, Chapter Three: North America, 2015, s. 37.

⁴⁹ The Military Balance 2020..., op. cit., s. 43.

⁵⁰ <https://polis.osce.org/country-profiles/canada> (dostęp: 20.12.2020).

⁵¹ <https://www.cbsa-asfc.gc.ca/agency-agence/menu-eng.html> (dostęp: 20.12.2020).

pełni Program Wywiadowczy CBSA (Intelligence Program) wykorzystywany do wychwytywania obrazu z kamer osób poszukiwanych⁵².

Za ściganie przestępstw federalnych oraz zapewnienie porad prawnych i pomocy innym organom ścigania odpowiada krajowa i niezależna Prokuratura Kanady - Public Prosecution Service of Canada⁵³. Stanowisko to utworzono w 2006 r. Służbą specjalną odpowiedzialną za działania wywiadowcze jest Służba Bezpieczeństwa Łączności - Communications Security Establishment Canada. Zajmuje się pozyskiwaniem informacji z podsłuchów elektronicznych. Dostarcza informacje o zagranicznych zagrożeniach cybernetycznych, szpiegostwie, terroryzmie, porwaniach Kanadyjczyków za granicą, atakach na Kanadyjczyków za granicą i innych poważnych zagrożeniach⁵⁴. Podlega ona Ministrowi Obrony Narodowej. Jeśli chodzi o działania kontrwywiadowcze, to zajmuje się nimi Kanadyjska Tajna Służba Wywiadowcza - Canadian Security Intelligence Service. CSIS stoi na czele kanadyjskiego systemu bezpieczeństwa narodowego. Ich rolą jest badanie działań podejrzanych o to, że mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa Kanady. Ich celem jest zapewnienie bezpieczeństwa Kanadyjczyków poprzez walkę z terroryzmem, kontrolę bezpieczeństwa i ochronę infrastruktury krytycznej, a także przeciwdziałanie proliferacji broni masowego rażenia. Podlega pod Ministerstwo ds. Bezpieczeństwa Publicznego i gotowości na wypadek sytuacji nadzwyczajnych. Natomiast za militarne działania wywiadowcze odpowiada Dowództwo Wywiadu Kanadyjskich Sił Zbrojnych - Canadian Forces Intelligence Command. Organ ten utworzono w 2013 r., łącząc szefa wywiadu obronnego i wszystkie jednostki wywiadowcze armii w jedną formację wojskową. Identyfikuje, bada i przeciwdziała zagrożeniom Sił Zbrojnych Kanady ze strony obcych służb wywiadowczych, osób i grup zaangażowanych w terroryzm, szpiegostwo oraz sabotaż, które mają wpływ na bezpieczeństwo narodowe Kanady⁵⁵.

Służbę w obszarze bezpieczeństwa pełni także straż pożarna, jak i służby medyczne. Obie formacje zajmują się zabezpieczaniem imprez masowych, ewakuacji osób z terenów zagrożonych (np. w wyniku pożaru w budynku) oraz udzielania im natychmiastowej pomocy, jeśli wymagają tego okoliczności. Służby te w licznych krajach cieszą się wysokim poparciem

⁵² <https://www.cbsa-asfc.gc.ca/security-securite/irm-grr-eng.html> (dostęp: 20.12.2020).

⁵³ <https://www.ppsc-sppc.gc.ca/eng/> (dostęp: 20.12.2020).

⁵⁴ <https://www.cse-cst.gc.ca/en/inside-interieur> (dostęp: 20.12.2020).

⁵⁵ <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/organizational-structure/canadian-forcesintelligence-command.html> (dostęp: 20.12.2020).

wśród społeczeństwa, ze względu na bliskość z obywatelami, prowadzeniem szkoleń z zakresu edukacji i podejmowania.

PODSUMOWANIE

Na system bezpieczeństwa narodowego Kanady składają się służby i organy państwowe, które są podporządkowane głównie władzy wykonawczej – Ministrowi Obrony Narodowej oraz Ministrowi ds. Bezpieczeństwa publicznego i gotowości na wypadek sytuacji nadzwyczajnych. Rozległy teren Kanady, trudne warunki terenowe i klimatyczne, niska gęstość zaludnienia oraz duże rozmiary klęsk żywiołowych powodują, że rola Sił Zbrojnych Kanady jest znacząca i o wiele większa w zakresie reagowania kryzysowego niż w innych krajach NATO.

System bezpieczeństwa każdego państwa jest podstawą sprawnego i niezakłóconego funkcjonowania organów władzy, organizacji pozarządowych, społeczeństwa, czy w końcu samych obywateli. Bez zagwarantowania życia wolnego od zagrożeń (według Maslova podstawowej potrzeby) człowiek nie jest w stanie poświęcić się rozwojowi intelektualnemu ani zawodowemu, jak i zapewnić dobrobytu swojej rodzinie, ze względu na nieustające obawy o to, co przyniesie jutro. Nadrzędnym zadaniem podmiotu państwowego jest zapewnienie gwarancji zapisanych w konstytucji, które osiągnąć można również poprzez przynależność do wiarygodnych systemów bezpieczeństwa międzynarodowego (NATO, ONZ). Ponadto Kanada jako sojusznik i sąsiad supermocarstwa, nie może ignorować potęgi i wpływów USA na kształtowanie się środowiska bezpieczeństwa, jak i nie może się uzależnić od jego polityki, dlatego też interesem Kanady jest dywersyfikacja sojuszników handlowych i militarnych.

BIBLIOGRAFIA REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO LITERATURE

Hale G., *Capacity and conditions for choice: managing Canada's international economic policy relations in an unstable world*, "Canadian Foreign Policy Journal", 2020, tom. 26, nr 3.

Anderson G., *David and goliath in Canada-U.S. Relations: who's really who?*, "Canadian Foreign Policy Journal", 2019, tom. 25, nr 2.

Gagnon F, Floutier-Roy C., *Ephemeral or durable? Donald Trump's impacts on Canada-US issues in the Great Lakes heartland and northeast borderlands*, "Canadian Foreign Policy Journal", 2020, tom. 26, nr 2.

- Soroka T., *Polityka zagraniczna - Kanada w globalnym systemie relacji politycznych i wojskowych*, 2013.
- Ciechanowski G., *Misje pokojowe ONZ na Bliskim Wschodzie w okresie zimnej wojny*, „Bezpieczeństwo, Teoria i Praktyka”, nr 2 (XI), 2013.
- Kamiński M.A., *Intelligence Sources in the Process of Collection of Information by the U.S. Intelligence Community*, „Security Dimensions”, 2019, t. 32, <http://10.5604/01.3001.0014.0988>.
- Wojcieszak Ł., *Spór o Grzbiet Łomonosowa na tle rosyjskich dążeń o wpływy na obszarze Arktyki*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, tom 16, Wrocław 2014.
- Toszek B.H., *Arktyka jako przedmiot sporów terytorialnych. Obszary podbiegunowe w polityce Danii, Norwegii, Kanady, Stanów Zjednoczonych i Rosji na początku XXI w.*, „Civitas Hominibus : rocznik filozoficzno-społeczny 6”, 2011.
- The Military Balance, *Chapter Three: North America*, 2020.
- The Military Balance, *Chapter Three: North America*, 2015.

ŹRÓDŁA SOURCES

- Konstytucja Kanady*, tł. J. Osiński, I. Zawiślińska, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998.
- Canada First Defence Strategy*, Ottawa 2008.
- Report on plans and priorities 2012-13*, Canadian Department of National Defence, 2012, s. 7.

NETOGRAFIA NETOGRAPHY

- <https://canada.trade.gov.pl/pl/kanada/o-kraju/kanadyjski-elementarz/281265,kanada-przewodnik-po-rynku-.html> (dostęp: 20.12.2020)
- <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/n-5/page-2.html?wbdisable=true> (06.01.2021).
- <https://news.google.com/covid19/map?hl=pl&mid=/m/Od060g&gl=PL&ceid=PL:pl> (dostęp: 20.12.2020)
- <https://sovereignlimits.com/blog/u-s-canada-border-history-disputes> (dostęp: 20.12.2020)
- <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/598872,kanada-artyka-roszczenia-do-bieguna-polnocnego.html> (dostęp: 20.12.2020)
- <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ottawa-oglosila-stan-zagrozenia-klimatycznego-7659626.html> (dostęp: 20.12.2020).
- <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/organizational-structure.html> (dostęp: 20.12.2020).
- <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/organizational-structure/canadian-forcesintelligence-command.html> (dostęp: 20.12.2020).
- <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders.html> (dostęp: 20.12.2020).
- <https://www.cbsa-asfc.gc.ca/agency-agence/menu-eng.html> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.cbsa-asfc.gc.ca/security-securite/irm-grr-eng.html> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.cyberdefence24.pl/nowa-strategia-cyberbezpieczenstwa-kanady> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.defence24.pl/kanada-roz poczyna-produkcje-specjalistycznych-transporterow> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.dni.gov/index.php/ncsc-how-we-work/217-about/organization/icig-pages/2660-icig-fiorc> (dostęp: 20.12.2020)

https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=canada (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.international.gc.ca/global-affairs-affaires-mondiales/home-accueil.aspx?lang=eng> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ntnl-scrt-grn-ppr-2016/index-en.aspx> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.statista.com/statistics/271215/ethnic-groups-in-canada/> (dostęp: 20.12.2020).

<http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/canadian-rangers/index.page> (dostęp: 20.12.2020).

<http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/about-army/organization.page> (dostęp: 20.12.2020).

<https://polis.osce.org/country-profiles/canada> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.justice.gc.ca/eng/abt-apd/index.html> (dostęp: 20.12.2020).

<https://gazeta.us.edu.pl/node/216721> (dostęp: 20.12.2020)

<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/N-5/> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.cse-cst.gc.ca/en/inside-interieur> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.gov.pl/web/dyplomacja/kanada> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.ppsc-sppc.gc.ca/eng/> (dostęp: 20.12.2020).

<https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/bt/mnstr-en.aspx> (dostęp: 20.12.2020).

<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-11.7/page-1.html> (dostęp: 20.12.2020).

<https://pm.gc.ca/en/prime-minister-justin-trudeau> (dostęp: 20.12.2020).

Copyright (c) 2020 Klaudia JANIĄK, Krzysztof KĄDZIELSKI

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.